

УДК: 821:82.25; 82.9 (575.2) (04)

DOI: 10.35254/bsu/2023.65.81

Туратбеков К.
КР УИАнын Тил жана адабият
институту

И.А.КРЫЛОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ АМАН ТОКТОГУЛОВДУН КӨЗҮ МЕНЕН

Аннотация: Бул макалада акын, котормочу жана сынчы А.Токтогуловдун көркөм котормо жанрындагы изденүүлөрү талдоого алынат. Анын котормолорунун ичинен И.А.Крыловдун “Тамсилдеринин” поэтикалык таржымалына басым жасалат. Белгилүү болгондой, И.А.Крылов адабий көркөм чыгармачылыкта тамсил жанрын өнүктүрүп, орус классикалык адабиятындагы бул жанрдын өнүгүшүнө, калыптанышына, мазмундук-тематикалык жактан байышына эбегейсиз салым кошкон келмгерлердин бири. Анын тамсилдерине болгон кызыгуу канатташ казак элинен тартып, кыргыз профессионал жазма адабиятынын атактуу өкүлдөрү А.Токомбаев, К.Баялинов, А.Осмонов, Р.Шүкүрбековдор тарабынан кыргыз тилине которулуп, бирок, ошол котормолор элдик оозеки чыгармачылыктын салтына салынып, фольклордук мотивде калгандыгын адабиятчы-сынчылар белгилеп келишет. Ал эми А.Токтогулов И.Крыловдун өмүр-чыгармачылыгын, тамсил жанрына кайрылуусунун себептерин, тамсилдерин эркин которууга байланышкан маселелерди анализге алууга аракет кылган.

Түйүндүү сөздөр: Котормо, көркөм котормо, котормочулук өнөр, маанилик котормо, сөзмө-сөз, которуунун жолдору, которуу методдору.

Туратбеков К.
Институт языка и литературы
НАН КР

ТВОРЧЕСТВО И.КРЫЛОВА ГЛАЗАМИ АМАНА ТОКТОГУЛОВА

Аннотация: В статье анализируются исследования поэта, переводчика и критика А.Токтогулова в жанре художественного перевода. Среди его переводов особое место занимает поэтическая история «Басен» И. А. Крылова. Как известно, И. А. Крылов разработал жанр басни в литературно-художественном творчестве и является одним из творцов, внесших огромный вклад в развитие, становление, содержание и тематическое обогащение этого жанра в русской классической литературе. Анын тамсилдерине болгон кызыгуу канатташ казак элинен тартып, кыргыз профессионал жазма адабиятынын атактуу өкүлдөрү А.Токомбаев, К.Баялинов, А.Осмонов, Р.Шүкүрбековдор тарабынан кыргыз тилине которулуп, бирок, ошол котормолор элдик оозеки чыгармачылыктын салтына салынып, фольклордук мотивде калгандыгын адабиятчы-сынчылар белгилеп келишет. Ал эми А.Токтогулов И.Крыловдун өмүр-чыгармачылыгын, тамсил жанрына кайрылуусунун себептерин, тамсилдерин эркин которууга байланышкан маселелерди анализге алууга аракет кылган.

Ключевые слова: Перевод, художественный перевод, переводческое искусство, смысловой перевод, слово в слово, способы перевода, приемы перевода.

Turatbekov K.
Institute of Language and Literature
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

CREATION I. KRYLOVA GLAZAMI AMANA TOKTOGULOVA

Abstract: This article analyzes poet, translator and critic A. Toktogulov's research in the genre of artistic translation. Among his translations, emphasis is placed on the poetic history of "Fables" by I.A. Krylov. As it is known, I.A. Krylov developed the fable genre in literary artistic creativity, and is one of the creators who made a huge contribution to the development, formation, content and thematic enrichment of this genre in Russian classical literature. The interest in his fables was translated into Kyrgyz language by famous representatives of professional Kyrgyz literature, A. Tokombaev, K. Bayalinov, A. Osmonov, R. Shukurbekov, who were interested in his fables, but those translations were embedded in the tradition of folk art and remained folklore motifs. are noted. And A. Toktogulov tried to analyze the life and work of I. Krylov, the reasons for turning to the fable genre, and the issues related to the free translation of his fables.

Keywords. Translation, literary translation, translation art, semantic translation, word for word, translation methods, translation techniques.

А. Токтогуловдун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн бир бутагын көркөм котормо ишмердүүлүгү түзөт. Бир караганда жөнөкөй туюлганы менен котормо кыйла татаал жана түйшүктүү иш. Анын түйшүктүүлүгү чыгармадагы автордун кайталангыс стилин, эстетикасын, тилдик каражаттарынын байлыгын, ошондой эле чыгармадагы көркөм текстке тиешелүү болгон атмосфераны, мүнөздү, маанайды так өзүндөй берүүдө турат. Анткени, тигил же бул чыгарма анын авторунун ички дүйнөсү, турмуштук-философиялык көз карашынын көркөм чагылышы болуп саналат. Экинчи жагынан, чыгармалар конкреттүү бир мезгилдин, доордун, социалдык түзүлүштүн жемиши болуп эсептелет. Ага жараша, ар бир чыгарманын жаралуусуна түрткү болгон жагдай-шарттар, тарыхый-маданий кырдаалдар болот. Үчүнчү жагынан, көркөм чыгарманы которууда элдик психологияны, менталитетти өздөштүрүү зарыл. Эң башкысы, таржымалдана турган чыгарманын тилин билүү - которуу ишмердүүлүгүнүн ийгилигин арттыра турган талаптардын негизгисин түзөт. Ошондуктан, которуу ишмердүүлүгү менен алектенүүдөн мурда анын теориялык-практикалык жагдайларын өздөштүрүү талабы зарыл.

А. Токтогулов алыскы тоолуу айылда төрөлүп, нукура кыргыздын турмуштук кырдаал-шарттарында өсүп-чоңойгонуна карабастан, бала кезинен чыгармачылыкка жакын болуп, колуна тийген китептерди калтырбай окуп, чыгармачылыкка болгон ички табитин канааттандырганга аракет кылганын жакындары эскеришет. Ошол окуган китептеринин ичинде бир эле кыргыз адабиятын таандык эмес, орус жана дүйнөлүк классикага таандык болгон адабияттар менен да таанышат. Аларды өз боюна сиңирет, котормо жана которуу өнөрүнө болгон кызыгуусу мына ошол мезгилден тартып оюна кыттай уюп, дүйнөлүк көркөм дөөлөттөрдү кыргыз окурмандарына таанытуу тилеги ошондон тартып чыгармачылык максатына айланган сыяктанат.

Бирок, калыстык үчүн белгилей кеткен оң, котормочулук жөндөм бардык эле адам баласына бериле бербеген талант сыңары, аны менен кошо төрөлүп, калыптанып, чыгармачылык далалат менен кошо өнүгө турган, бышып жетиле турган өнөр. А. Токтогуловдун улуу

классиктерди таржымалдоосу – котормонун теориясын мыкты билгенден эмес, алардын ички табиятын терең түшүнгөндөн, чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн көрө билгенден, дүйнөнү тааный жана кабылдай билүү жекелигинен, зиректигинен, башкалардын жан дүйнөсүн жаздым кетирбеген сезе билүү жөндөмүнөн көз каранды болгонун айтуу орундуу. Бул оюбузду Кыргыз Эл акыны С.Эралиев да мындайча бекемдеп, А.Токтогуловдун которуусундагы атактуу акын Расул Гамзатовдун “Менин Дагстаным” чыгармасын мисалга тартат: “Бул котормодон биз анын тубаса талантын, көркөм дүйнөсүнүн күчүн, чыгармага болгон актык ниетин, ыйман тазалыгын, толук жана ачык сездик” [5, 335], -дейт.

Ошентсе да, изилдөөчү С.Н.Ахмедова таамай белгилегендей, которуунун негизги үч талабын билүү – анын ийгилигинин негизги ачкычы болот деп эсептейт. Алар: “... знакомство читателей с творчеством писателя, произведения которого они не могут прочесть сами из-за незнания языка автора. То есть, переводчик должен познакомить читателя с произведениями автора, с его творческой манерой и индивидуальным стилем. Вторая... – знакомство читателей с особенностями культуры другого народа, передача своеобразия этой культуры. Третья - знакомство читателя с содержанием книги» [1].

Албетте, өз мезгилинин билимдүү инсаны катары А.Токтогулов жогоруда аталган котормонун талаптарын мыкты өздөштүргөн. Ал которо турган авторлордун чыгармачылык тагдыры менен жакындан таанышып чыгып, алар жашаган доордун өзгөчөлүктөрүн таанып билген, чыгарманы жаратуу, которуу жаатындагы илимий-теориялык маселелерди окуп өздөштүргөн.

Көркөм котормодогу дагы бир эске ала турган жагдай – тексттердеги сөздүн жана образдуулуктун көп сандагы каражаттарын мыкты билүү, аларды берүүдө котормочу тез ой жүгүртүүгө, жогорку профессионалдуулукту кармануу талабы коюлат. Бул жагынан алганда, А.Токтогуловорус тамсилчиси И.А.Крыловдун “Тамсилдерин” кыргыз тилине эң жогорку деңгээлде которуп, окурмандарга тартуулаган.

Жогоруда изилдөөчү С.Н.Ахмедова белгилеп өткөндөй, которуу ишинин башаты орус адабиятынын классиги И.А.Крыловдун өмүр-таржымалы менен окурмандарын жакындан тааныштырып, анын балалык чагы, эс-тартып чоңоюшу, чыгармачылыгынын башаты, агатаасир тийгизген жагдай-шарттар, алгачкы саамалыктары, кийин биротоло оогон тамсилдеринин көркөм-эстетикалык функцияларын анализдеп, “Улуу тамсилчи” деген макаласын жазат. Үч бөлүктөн турган бул макалада А.Токтогулов анын өмүр-таржымалын таасын көз алдыга тартат. Т.а. макаланын биринчи бөлүгү И.А.Крыловдун бала чагына арналып, анын башынан өткөн катаал күндөрүн көз алдыга тартат: “Орус элинин улуу тамсилчиси И.А.Крылов 1769-жылы 13-февралда (эски стиль боюнча 2-февралда) Москва шаарында туулган. Атасы Андрей Прохорович Крылов өмүр бою армия кызматында жүргөн, солдаттан капитан деген наамга чейин тырмышып отуруп зорго жеткен, оокат-дүнүйө жагынан чамасы чак офицер болгон” [4,319] – деп баштайт, макаласын, автор. Көрүнүп тургандай, мында окуя оозеки

жана сүйлөшүү кебинин элементтерин камтып, илимийлүүлүктөн кыйла алыс, карапайым окурмандарга жалпы түшүнүктүү болгон орток лексика менен сүйлөшүү стилинде жазылган. Мындай стилдин жакшы жагы – оозеки баяндоонун окурманга жеткиликтүүлүгүндө, оозеки кептин элементтеринин жалпыга түшүнүктүүлүгүндө турат. Айталы, жогоруда келтирилген сүйлөмдөрдөгү Андрей Прохорович Крыловдун капитан наамына “тырмышып жүрүп зорго жетиши”, оокат-дүнүйө жагынан “чамасынын чак болушу”–И.А.Крыловдун балалык кездерининөп-чап турмушунун элесин аргасыз көз алдыга тартат.

Себепсиз натыйжа болбойт демекчи, улуу классиктин кендирди кескен кедейлик турмушу, балалыкта тарткан кордугу өз учурунда кыйла кыйынчылыкты моюнга салганы менен, чыгармачылык чыйырда анын эрте чыйралышына жол ачып, турмушту терең таанып билишине, эл аралып, андагы жакшы-жаман көрүнүштөргө көзүнүн каныгышына “пайдасы тийген” экен. Бул тууралуу “Творческий путь сатирика” деген иликтөөдөн мына буларды окуйбуз: «Благодаря» бедности, Иван Андреевич отлично был знаком с бытом и нравами простых людей, что в будущем ему очень пригодилось» [3].

Албетте, жокчулуктун айынан И.А.Крылов көптөгөн кыйынчылыктарды башынан кечирген. Анын үстүнө, атасынын отставкага чыгып каза болушу, артында бир сандык китептен башка мурасынын калбашы – болочоктогу улуу тамсилчинин каат турмушка эрте аралашуусуна себепчи болот. Энеси Мрия Алексеевна кат-сабатсыз карапайым аял болгондуктан, уулдарына татыктуу билим бере албаптыр. Ошондой болсо да, болочоктогу жазуучунун тагдыры 1733-жылы Москвадан Петербургга көчүп баргандан кийин акырындык менен аз-аздан өз нугуна түшө баштаган. Бул учур тууралуу А.Токтогулов мындай маалыматтарды келтирет: “И.Крыловго ошол учурдун эң мыкты тарбиясын берүүгө ата-энесинин, албетте, кудурети жеткен эмес, бирок өспүрүм таптакыр эле чукак боюнча да калбады: табиятынан акылы зирек, сезими курчкитепке жакын бала колу жеткен билим негиздерин жакшы өздөштүрдү, итальян жана француз тилдерин өз алдынча үйрөндү, математикага кызыкты” [4,319].

Демек, И.А.Крылов көркөм өнөрдөгү өз тушоосун өзү кесип, өз алдынча изденүүнүн аркасы менен чыгармачылыктын бийик сересине чыкты.

А.Токтогуловдун баамында улуу тамсилчи чыгармачылыкка жаңыдан аралаша баштаган мезгилде эле өзүнүн токтоолугу, көтөрүмдүүлүгү, чыдамкайлыгы жана кенебестиги менен башкалардан айырмаланып, адабиятка кадам таштаган. Анткени, И.А. Крыловдун тырмак алды чыгармасы деп эсептелген, эч жерде жарыяланбай, эч бир сахнада коюлбай калган “Кофейница” комедиясын жазган учурда ал болгону 15 жашта болуптур. Өзүнүн кенебестигинен улам аталган комедиясынын кол жазмасын жоготуп жиберсе да, эч кейибеген. Анын артынан “Сочинитель в прихожей”, “Бешеная семья”, “Проказники” деп аталган (кыргыз тилине которулбаган - А.Т.) комедияларды жараткан.

“Бул комедияларда Крылов элди эзген төбөлдөрдүнүплас кулк-мүнөзүн ашкерелеген. Театрдын тагдырын чечүүгө тиешеси бар дворяндык-аристократтык чөйрөнүн чиновниктери

жаш Крыловдун демократиялык маанайдагы драмалык чыгармаларын кескин түрдө четке каккан” [4,319]- деп жазат А.Токтогулов.

Мындай жагдай, улуу тамсилчинин чыгармачылык чыйырдагы кошумча багытынын кулач жайышына шарт түзгөн. Себеби, ал мезгилдеги чыгармачылык тенденцияларга баасм салсак, андагы калемгерлердин көпчүлүгү (Радищев, Фонвизин ж.б.) революциялык ишмердүүлүк менен алектенишип, улуттук боштондукка, демократияга, коомдук ой-пикирдин жетилүүсүнө кам көрүүнүн аракетинде болушкан. Бул максатта чыгармачылыктын журналисттик-публицисттик багыты алгылыктуу болгон. Бул аракеттен И.А. Крылов да аракеттен оолак калбай, И.Рахманиновдун колдоосу менен 1789-жылы “Почта духов” деген аталыш менен сатиралык журнал чыгарат. Ошентип, И.А. Крыловдун чыгармачылыгынын башаты курч социалдык-саясий карама-кашырылыктарга туш болгонун А.Токтогулов жеткиликтүү тил менен баяндап жазат.

Аталган макаланын экинчи бөлүгү улуу жазуучунун дүйнөлүк аренадагы ээлеген ордун аныктоо менен улантылып, адабияттын тарыхындагы тамсилчи катары калышынын жагдай-шараттарын төмөнкүдөй баяндайт: “Крыловго чейин орус адабиятында бир топ эле тамсилчилер болгон. Маселен, А.Кантемир Россиядагы эң алгачкы тамсилчилерди 18-кылымдын 30-жылдарында эле жазып, андан кийин бул жанрга В.Третьяковский, М. Ломоносов, А. Сумароков, И. Хемницер, И.Дмитриев ж.б. көптөгөн жазуучулар кайрылышкан”, [4,323] -деп жазат. Булардын арасында И.А.Крыловдун тамсил жанрын өнүктүрүүдөгү салымын белгилеп, анын адегендеги аракеттери адабий таасирлерден улам болгондугун, алгачкы тамсилдеринин мурдагы салтты уланткандыгы, ал тургай, түздөн-түз көчүрмө иретинде жазылгандыгын мындайча белгилейт: “Маселен, “Карга менен Түлкү” аттуу кеңири белгилүү тамсил так эле ушул ат менен Эзопто да, Лафронтенде да кездешет, кездешет, ушул эле сюжеттин өзүн Третьяковский да, Сумароков да, Херсаков да жазышкан, ушул эле сюжетке ушул эле наам менен Крылов да тамсил жатаркан”, -деп жазат автор.

Мында А. Токтогуловдун ар тараптуулугу, адабий билиминин тереңдиги ачык байкалат. Улуу тамсилчинин чыгармачылыгынын эволюциясы, тамсилдеринин күчү анализге алынат. Крыловдун каармандарынын типтерин бөлүп көрсөтүп, маселе тамсилдердеги аюу, карышкыр, түлкү жөнүндө эмес, “сөз адамдар, болгондо да орус адамдары жөнүндө болуп жаткандыгын” [2,114] баса белгилейт.

А. Токтогуловдун бул макаласынын үчүнчү бөлүгү И.Крыловдун тамсилдеринин башка тилдерге таржымалдоо маселесине арналган. Которуу түйшүктүү иш экенин ал башынан эле моюндап: “Бул тамсилдер окуганга жеңил, сыртынан жөпжөнөкөй көрүнгөнү менен оңой олтоң эле которула койчу иш эмес”, [4,327]-дейт. Которуунун татаалдыгы – орустун жандуу речинин, макал-лакаптарынын, тамсилдин ички түзүлүшүнүн, интонациясынын, учкул сөздөрүнүн так коюлушу менен мүнөздөлө тургандыгын айтат.

Дегеле, И. Крыловду которуу иши канатташ казак адабиятында Абай тарабынан

колго алынып, анын котормосу казак фольклорунун салтына окшоп калганын, ал эми кыргыз адабиятында улуу тамсилчини которуу А.Осмонов, А.Токомбаев, К.Баялинов, Р.Шукурбеков сындуу калемгерлер тарабынан башталып, булардын котормолору дагы кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын салтына таяп которулгандыгын айтат. Же болбосо: “...баарына мүнөздүү нерсе: эч ким Крыловдун өзүнүн ыр түзүү формасын албаптыр; баары казактын элдик фольклорунда, же жазма адабиятында салт болуп калган жети-сегиз, же он бир-он эки муундуу ыр саптарынан түзүлгөн строфаларга келки-келки кылып бөлүп которушкан” [4,328], –деп белгилейт.

Чынында, Крыловдун тамсилдерине мүнөздүү көрүнүш - элдин сүйлөө речине жакын, бир сабы үч-төрт муундан турса, экинчи сабы он-он бир муунга чейин эркин кете бере турган, окуй келгенде бир бүтүн динамикалуу речитативге айланып, жеңил кабыл алына тургандыгы анык. Буга карабастан, кыргыз жана казак котормочулары анын тамсилдерин өз элинин даяр поэтикалык стилине салып которууну туура табышкан. “Мындагы чоң утуш”,- деп жазат А.Токтогулов, “Крылов айтайын деген ойду, маанини, башкача айтканда, тамсилдини мазмунун казак, кыргыз окурмандары даана түшүнсө болот. Бирок, оригиналдын формасы кандай экендигинен эч бир кабар ала албайт”[4,329].

Көрүнүп тургандай, Крыловду которуудагы мындай “утуш”, бир жагынан, тамсилдин мазмунун окурманга тааныштырганы менен, экинчи жагынан, анын түп нускадагы үлгүсү, автордун көркөм-поэтикалык табитин таамай чагылдырып бере алмак эмес.

А.Токтогулов котормодогу мындай учурларды таамай сезип, айрым кыргыз котормочуларынын кетирген катачылыктарын конкреттүү мисалдарды келтирүү менен далилдеп бергенге аракеттенет. Айталы, Р.Шукурбековдун которуусундагы “Карылыгы жеткен арстан” аттуу тамсилди кыргыздын кадимки эле баатырдык эпосунун мотивине салып которгондугун мындайча келтирет:

Кайраттуу арстан балбаны,
Кртайып алдан тайганы
Курч тырмактын күчү жок,
Оозунда бир да тиши жок,
Күркүрөгөн арстандын
Күчү кетип калганы,
Көрүнгөндөн таяк жеп,
Күчөгөн экен арманы...

“Крыловду орус тилинде окубаган кыргыз “улуу тамсилчи Крыловдун тамсилдеринин сырткы түзүлүшү кудум биздин “Манас” жомогубуздай экен го” деген ойдо калышы мүмкүн”, [4,330] -дейт.

Демек, котормочуцнун милдети – которуп жаткан чыгарманын формасын, тилин жана стилин да сактаганга аракет кылышы шарт. Ошондуктан, А.Токтогулов: “Крыловду которуу

татаал иш. Чоң иште кемчиликтер кетпей койбойт. Биз кетиргенкемчиликтерди эске алуу менен көбүнчө аты аталган котормочулардын алгылыктуу, жашкы жактарына, сиңирген эмгегине көбүрөөк көңүл бурдук. Эки жол турду. Бири – Крыловдун айтайын деген оюн, идеясын гана алып, аны өзүбүздүн кадимки эле төрт, алты, же сегиз саптан турган формасына коё коюу. Бул окурманга жакшы эстеши, а түгүл жатталып кетиши да мүмкүн. Бирок, анда оригиналдын формасына кол иштелип калган болот. Экинчиси – Р. Шукурбеков аракет кылгандай, оригиналдагы мазмунду да, форманы да өзүндөй берүүгө умтулуу” [4,333].

Демек, котормочулук өнөрдү аркалоодо А.Токтогулов дал ушул экинчи жолду туу тутуп, Гамзатовду, Маяковскийди, Левчевди ж.б. авторлордун чыгармачылыгын кыргыз тилине оодарган деп жыйынтык чыгарууга болот.

Адабияттар

1. Ахмедова С.Н. Особенности перевода художественного стиля Валерия Демидова. Особенности перевода художественного стиля / Проза.руproza.ru>2017/10/29/540
2. Белинский В.Г. Избранное. –М.: “Художественная литература”, 1959, т.1., С.114-б.
3. Крылов И.А. Творческий путь сатирика.
sites.google.com>prod/view/krylovu250/творческий...
4. Улуу тамсилчи. /Китепте: А.Токтогулов . Тандалма чыгармалар, котормолор. 3-том. 319-бет
5. Эралиев С. Кымбат бойдон калат. /Китепте: Аман Токтогулов. Тандалма чыгармалар, котормолор. –Б., “Тураp”, 2017, 3-том, 335-бет.